

بررسی اثرات محیطی عملکردهای تفریحی حاشیه رودخانه در شهر بابلسر

مهدی عباس‌زاده سورمی^{۱*}، پری شکری فیروزجاه^۲، علی قلی‌پور کاسگری^۳

۱. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور

۲. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور

۳. کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۳ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۴)

Investigating the Environmental Effects of Recreational Functions Along the River in Babolsar City

Mehdi Abbaszadeh Soorami^{1*}, Pari ShokriFyrozjah², Ali Gholipur Kasgari³

1. Assistant Professor, Department of Geography, Payame Noor University

2. Assistant Professor, Department of Geography, Payame Noor University

3. M.A. of Geography and Urban Planning, Payame Noor University

(Received: 14/Jul/2020)

Accepted: 15/Sep/2020)

Abstract

When using the capacities of urban rivers, attention should be paid to maintaining the balance between the ecological capacity of the river, the interests of economic stakeholders and the needs of different social groups. The present study investigated the environmental effects of recreational activities along the river in Babolsar. Since most of these functions are located in the riverbed and have become an integral element of the ecosystem and its landscape, questions arise about their effects on the environment and the quality of use of public spaces along the river. Some questions include: What are the effects of exploiting the space capacities along the river in the form of existing recreational functions on the environment and the landscape of the river bank? And, in response to these effects, what range of users' needs do they meet? Or, what effect do these recreational activities have on the quality of citizens' use of other public spaces along the river? This research has tried to answer such questions through field observations and analysis of findings with the help of statistical tests. Findings show that hospitality and recreational uses along the river, despite the adverse impact on the river ecology, have not been able to provide a desirable and safe public space for some users and stakeholders, including youth, women and children. In addition, by being located in the river and destroying its landscape, they have even had a negative impact on the use of public spaces along the river.

Keywords: Recreational Functions, Urban Rivers, Public Spaces.

چکیده

در استفاده از ظرفیت‌های رودخانه‌های شهری باید به حفظ توازن بین ظرفیت اکولوژیکی رودخانه، منافع ذینفعان اقتصادی و نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی توجه شود. این پژوهش بر اساس چنین دیدگاهی اثرات محیطی عملکردهای تفریحی حاشیه رودخانه را در شهر بابلسر بررسی کرده است. از آنجا که بیشتر این عملکردها با استقرار در بستر و حاشیه رودخانه، به عنوان عنصری پیوسته با اکوسیستم و چشم‌انداز آن تبدیل شده‌اند، پرسش‌هایی در زمینه اثرات آن‌ها بر محیط و کیفیت استفاده از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه شکل می‌گیرد: بهره‌برداری از ظرفیت‌های فضایی حاشیه رودخانه در قالب عملکردهای تفریحی موجود چه اثراتی بر محیط و چشم‌انداز کرانه رودخانه دارند و در مقابل این اثرات، به نیازهای چه طیفی از استفاده‌کنندگان پاسخ می‌دهند. به علاوه، عملکردهای تفریحی مذکور چه تأثیری بر کیفیت استفاده شهروندان از سایر فضاهای عمومی حاشیه رودخانه دارند. این تحقیق تلاش کرده است تا از طریق مشاهدات میدانی و انجام پیمایش و تحلیل یافته‌ها به کمک آزمون‌های آماری به این پرسش‌ها پاسخ دهد. یافته‌ها نشان می‌دهند که کاربری‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه شهر، با وجود تأثیر نامطلوب بر اکولوژی رودخانه، نتوانسته‌اند فضای عمومی مطلوب و امنی، برای عده‌ای از کاربران و ذینفعان از جمله جوانان، زنان و کودکان فراهم نمایند. افزون بر این، با قرارگیری در حریم رودخانه و تخریب چشم‌انداز آن، حتی در استفاده از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه نیز تأثیر منفی گذاشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: کارکردهای تفریحی، رودخانه‌های شهری، فضاهای عمومی.

* Corresponding Author: Mehdi Abbaszadeh Soorami

E-mail: soorami@gmail.com

نویسنده مسئول: مهدی عباس‌زاده سورمی

مقدمه

به طور تاریخی تمرکز جمعیت در حوضه رودخانه‌ها بالا بوده است، اما روند سریع شهرنشینی و افزایش تراکم جمعیت و فعالیت و ساخت‌وساز در حاشیه رودخانه‌ها، اثرات منفی بیشتری را بر آن‌ها تحمیل کرده است. توسعه شهری علاوه بر آلودگی آب رودخانه‌ها، از طریق افزایش سطح غیرقابل نفوذ در حوضه رودخانه، ایجاد مجراهای مصنوعی و تغییر در تراکم زهکشی و میزان ورودی و خروجی آب، ایجاد سد، بند، دیواره، روکش‌سازی، تاب‌گیری و بالابردن ساحل و تغییر در نیمرخ رودخانه، اثرات گسترده‌ای بر مورفولوژی و پوشش گیاهی و زندگی جانوری اکوسیستم‌های رودخانه‌ای و به طور کلی تغییر چشم‌انداز رودخانه‌ای داشته است (Marzluff et al., 2008: 208-212). شاید احیای کامل خصوصیات و کارکردهای اکولوژیکی بسیاری از رودخانه‌های شهری ناممکن باشد، اما جوامع شهری همچنان از فرصت‌های زیادی برای حفاظت از نواحی بحرانی و شکل‌دهی به یک حوضه رودخانه‌ای طبیعی‌تر برخوردارند (Otto et al., 2004: 49-50). از این رو، برخی از شهرها در زمینه احیای گونه‌های گیاهی و جانوری و چشم‌انداز رودخانه‌ای، و نیز احیای خدمات اکوسیستم شامل ایجاد فضای باز، تأمین فضای تفریحی و ورزشی، کرویدور تنوع زیستی و بهبود کیفیت هوا تلاش کرده‌اند (Chou, 2016). در راستای این تلاش‌ها و اقدامات، ایجاد فضاهای تفریحی در حاشیه رودخانه، یکی از جنبه‌های جدایی‌ناپذیر بسیاری از طرح‌های باززنده‌سازی رودخانه‌های شهری بوده است.

از آنجا که شهرنشینی موجب کاهش فضای سبز قابل دسترس برای ساکنان شهری رو به ازدیاد شده است، رودخانه‌ها نقش فزاینده‌ای به عنوان فضاهای تفریحی ایفا می‌کنند (UNESCO, 2016: 28). حاشیه بسیاری از رودخانه‌های شهری با ایجاد مسیرها، پلازها، پارک‌ها، خانه‌ها، رستوران‌ها، مغازه‌ها، ادارات، جاذبه‌های فرهنگی و تفریحی در حال توسعه مجدد هستند تا ساکنان، کسب‌وکارها و بازدیدکنندگان را جذب کنند. تجربه بسیاری از شهرها نشان داده است که این توسعه‌ها می‌توانند کیفیت زندگی ساکنان شهر را بهبود بخشند و به ایجاد فرصت‌های اقتصادی جدید و زیباسازی مرکز شهر کمک کنند (Otto et al., 2004: 97). اما مسئله پیچیده در این گونه طرح‌ها و اقدامات، سازگاری میان اهداف عمده باززنده‌سازی رودخانه‌های شهری و انواع بهره‌برداری‌ها، از جمله کارکردهای تفریحی است؛ و این که

چگونه پاسخگویی به نیازهای جامعه شهری در توازن با ظرفیت‌های اکولوژیکی رودخانه و حفظ چشم‌انداز طبیعی آن قرار گیرد. رویکردهای جدید در احیای رودخانه‌ها نیز بر انطباق این دو هدف تأکید داشته‌اند، به طوری که در گذشته اهداف اصلی احیای رودخانه‌ها، به جنبه‌های طبیعی و اکوسیستم رودخانه مربوط بود، اما اکنون بهبود روابط میان رودخانه و انسان و به عبارت دیگر طبیعت و اجتماع محلی مورد توجه قرار گرفته است (Simsek, 2012: 5). امروزه احیای رودخانه، اهداف چندگانه‌ای را دنبال می‌کند که دستیابی به آن‌ها مستلزم ایجاد تعادل بین کارکردهای طبیعی رودخانه با نیازهای انسانی خاص است که می‌تواند در فرآیند برنامه‌ریزی مورد توجه قرار گیرد (UNESCO, 2016: 54). مقاله حاضر بر مبنای چنین دیدگاهی فضاهای تفریحی در حاشیه رودخانه بابل رود را در محدوده مرکزی شهر بابل بررسی کرده است.

رودخانه بابل رود با بسیاری از مشکلات عمومی رودخانه‌های شهری مانند ورود فاضلاب و آلودگی، تجمع رسوبات و دستکاری در نیمرخ رودخانه مواجه است، در حالی که عرض مناسب و جریان آرام و تلاقی آن با ساحل دریا، قابلیت طبیعی مناسبی برای شکل‌گیری یک منظر شهری متمایز و بهره‌برداری از آن در فرآیند توسعه شهری ایجاد کرده است. این ظرفیت‌ها زمینه‌ساز استقرار تعداد زیادی از کاربری‌های تفریحی در حاشیه رودخانه از جمله کافه، قلیان‌سرا، رستوران و کلوپ‌های بازی و قایقرانی شده است. اما بهره‌برداری از ظرفیت‌های رودخانه در قالب عملکردهای تفریحی مذکور بر پایه الگویی نامتعارف بنا شده است، زیرا اکثر آن‌ها در بستر آبی یا در محدوده بلافضل رودخانه استقرار یافته‌اند و به عنصری پیوسته با اکوسیستم و چشم‌انداز آن تبدیل شده‌اند. به استثنای تفریحات آبی مانند قایقرانی، که در صورت رعایت برخی ملاحظات دارای سازگاری عملکردی با حریم رودخانه است، نحوه مکان‌گزینی و استقرار سایر کاربری‌های تفریحی و کیفیت کالبدی و طراحی آن‌ها، پرسش‌هایی را در زمینه تعارض این شیوه از بهره‌برداری تفریحی و تجاری با کیفیت زیست‌محیطی و منظر رودخانه به وجود می‌آورد، از جمله: بهره‌برداری از ظرفیت‌های فضایی حاشیه رودخانه در قالب عملکردهای تفریحی موجود چه اثراتی بر محیط و چشم‌انداز کرانه رودخانه دارند و در مقابل اثرات، به نیازهای چه طیفی از استفاده‌کنندگان پاسخ می‌دهند. عملکردهای تفریحی مذکور چه تأثیری بر کیفیت

با رودخانه‌ها داشته است، زیرا به طور همزمان تمایل به تسلط بر رودخانه‌ها و حفاظت از آن‌ها داشته است (Cockerill, et al., 2017: 28). در دهه‌های اخیر نگاه به شهر به عنوان یک سیستم اکولوژیکی تغییر یافته و بر روابط پیچیده میان سازمان محیطی و ملاحظات شهری، به عبارت دیگر بین شبکه‌های اجتماعی و جریان‌های اکوسیستم تأکید شده است (Short, 2006: 177). از این رو در تجارب احیای رودخانه‌ها نوعی گذار به سمت دیدگاهی فراگیر در مورد روابط انسان و رودخانه قابل شناسایی است (جدول ۱). امروزه جوامع دریافته‌اند که حفاظت و بهسازی سیستم‌های طبیعی، چنانچه بخواهند همچنان از «خدمات اکوسیستم» آن‌ها بهره‌مند شوند، ضروری است (Lerner and Holt, 2012: 728). خدمات اکوسیستم رودخانه‌ها شامل طیف وسیعی از منافع مانند کنترل رواناب و سیلاب، حفاظت از خاک، تجدید پوشش گیاهی و حفظ تنوع زیستی، استفاده از ارگانسیم‌های آبی برای غذا، تأمین آب، زیبایی منظر و تفریح است، اما با وجود تغییر نگرش نسبت به رودخانه‌ها، حفاظت و بهسازی و بازگرداندن برخی از خصوصیات اکولوژیکی آن‌ها و به طور کلی تنظیم روابط میان شهر و رودخانه با چالش‌ها و پیچیدگی‌های زیادی روبرو بوده است، به طوری که در توصیف کاهش تنوع و کیفیت زیست‌بوم و افت کارکرد آن‌ها عنوان «سندرم رودخانه شهری» معمول شده است (Zingraff-Hamed, et al., 2018: 2).

استفاده شهروندان از سایر فضاهای عمومی حاشیه رودخانه دارند. با توجه به این پرسش‌ها، اهداف اصلی این مطالعه را می‌توان این گونه برشمرد: شناخت کیفیت استفاده شهروندان از کاربری‌های تفریحی مذکور، و نگرش آن‌ها نسبت به اثرات محیطی این کاربری‌های تفریحی، و به علاوه شناخت اثرات این کاربری‌های تفریحی در جذب یا دفع طیف‌های مختلف کاربران در استفاده از سایر فضاهای عمومی حاشیه رودخانه. بررسی دیدگاه‌های کاربران و کیفیت استفاده از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه شهر بابل‌سر با استفاده از پیمایش انجام یافته است.

مطالعه فضاهای عمومی حاشیه رودخانه‌های شهری از این جهت دارای اهمیت است که این فضاها در بستر اکولوژیکی متفاوتی جای می‌گیرند و از قواعد ویژه‌ای پیروی می‌کنند و از اینرو برنامه‌ریزی آن‌ها مستلزم در نظر گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی خاصی است. ملاحظات زیست‌محیطی در مورد کاربری‌های تفریحی حاشیه رودخانه شهر بابل‌سر نیز همواره محل مناقشه بوده است، زیرا این رودخانه یک عنصر طبیعی شاخص و جزء مهمی از هویت شهر محسوب می‌شود. آموزه‌های حاصل از این مطالعه به طور بالقوه می‌تواند در شناخت فضاهای عمومی حاشیه رودخانه‌ها با توجه به تشابهات جغرافیایی در محدوده وسیعی از مناطق شمالی کشور به کار آید.

در شناخت روابط شهر و رودخانه، انسان رابطه پیچیده‌ای

جدول ۱. تجارب احیای رودخانه‌ها تحولاتی را پشت سر گذاشته است و دیدگاهی فراگیر با اهداف چندگانه

دوره	تحول در تجارب عملی احیای رودخانه
پیش از دهه ۱۸۵۰	بیشتر رودخانه‌ها در وضعیت طبیعی خود بودند.
دهه ۱۸۶۰ تا دهه ۱۹۶۰	تبدیل شدن به مجرای فاضلاب. در این زمینه ساختارهای مصنوعی معدودی ایجاد شده بودند.
دهه ۱۹۷۰	مدیریت رودخانه بیشتر بر کنترل سیلاب متمرکز بود (مجراسازی). رودخانه‌ها کارکردهای طبیعی مانند فراهم کردن یک زیست بوم اکولوژیکی، خودپالایی، و چشم‌اندازهای حاشیه را از دست دادند.
دهه ۱۹۸۰	در امتداد رودخانه‌های شهری پارک‌هایی ایجاد شدند. بیشتر پارک‌ها در دشت سیلابی به وجود آمدند.
دهه ۱۹۹۰	تکنیک‌های اکولوژیکی بهبود رودخانه برای ارتقای کارکرد محیطی رودخانه به کار گرفته شدند.
دهه ۲۰۰۰	رابطه بین رودخانه و انسان، یا طبیعت و اجتماع بهبود یافت.

منبع: (Simsek, 2012: 5)

منافع اقتصادی، جنبه‌های اکولوژیکی، اهمیت تاریخی، شرایط جامعه‌شناختی یا دیدگاه زیرساختی، امکان‌پذیر است (Levin-Keitel, 2014: 843).

تضادها و تعارضات گفته شده در زمینه کاربری‌های تفریحی رودخانه‌های شهری به عنوان موضوع بحث این نوشتار نیز قابل شناسایی است. رودخانه‌های شهری نمونه بارز یک سیستم اجتماعی-اکولوژیکی هستند، و احیای آن‌ها اغلب با تعارض بین کیفیت اکولوژیکی و کاربری‌های تفریحی مواجه می‌شود. در عین حال، رودخانه‌های شهری واجد کارکردهای فرهنگی مهمی هستند و احیا و باززنده‌سازی آن‌ها اغلب برآمده از مطالبات شهروندان برای دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی‌تر و ظرفیت‌های تفریحی بیشتر است (Zingraff-Hamed, et al., 2018: 2). در این زمینه لازم است تعادل و همگرایی میان منافع شهروندان در بهره‌گیری از کارکردهای تفریحی، کسب و کارهای مربوط به خدمات تفریحی و اکولوژی رودخانه حفظ شود. بنابراین، برنامه‌ریزی باید اولویت‌های گروه‌های اجتماعی مختلف را لحاظ کند در عین حال تطابق با اهداف راهبردی احیای رودخانه را تضمین کند. این موضوع شامل موازنه میان مردم، بخش‌ها و مکان‌های مختلف، و بین کارکردهای مختلف رودخانه است (UNESCO, 2016: 71).

برخی مطالعات درخصوص کارکرد تفریحی رودخانه‌های شهری نشان داده‌اند که نگرش مثبت مردم نسبت به باززنده‌سازی رودخانه‌های شهری بیشتر به زیبایی چشم‌انداز و ارزش تفریحی و جنبه‌های مدنی مربوط بوده، هرچند آلودگی آب و مسایل اکولوژیکی هم بسته به وضعیت سیستم آبی مورد توجه بوده‌اند (Chou, 2016: 18, Findlay and Taylor, 2006: 322). در اواخر دهه ۱۹۸۰، الزامات اجتماعی بهبود محیط زیست رودخانه مطرح شد؛ از این رو در امتداد بخش‌های معینی از رودخانه‌ها، پیاده‌راه‌ها، مسیرهای دوچرخه و فضاهای سبز ایجاد شدند (Simsek, 2012: 5). اهداف عمده برنامه‌ریزان شهری در ارتباط با کرانه رودخانه‌ها، فراهم کردن زمینه دسترسی‌پذیری رودخانه برای مردم ساکن مترکم‌ترین بخش‌های شهر (از طریق مسیرهای پیاده و پل‌ها و شریان‌های حمل و نقل)، برقراری پیوند بصری و مفهومی رودخانه با شهر (مسیرهای سبز، پارک‌ها، نقاط جاذب حاشیه رود، عناصر طراحی یکپارچه، دورنماها، نشانه‌ها و تصویر ذهنی متمایز)، و ایجاد جاذبه‌های اجتماعی و فرهنگی در امتداد رودخانه است (May, 2006: 480). این ظرفیت‌ها و کارکردهای چندگانه

رویدور رودخانه شهری در فصل مشترک دو قلمرو رودخانه و حوضه آن و شهر شکل می‌گیرد. شهر در سیطره مردم و فعالیت‌هایشان است که معمولاً تأثیرات منفی بر رودخانه دارند و بر رودخانه، فرایندهای طبیعی حکمفرماست که می‌تواند دربردارنده تأثیرات منفی بر شهر (مانند سیل) و یا تأثیرات مثبت (ارزش زمین، زیبایی و تفریح) باشد (Lerner and Holt, 2012: 728). بنابراین ارتباط متقابل شهرها و رودخانه‌های جاری در آن‌ها ترکیبی پیچیده از منافع و مشکلات برای شهرها، و عموماً مشکلاتی برای رودخانه، اکوسیستم و حوضه آبخیز آن به همراه دارد (Lerner and Holt, 2012: 722). بنابراین تالاقی و تعارض بین محیط مصنوع و محیط طبیعی در حوضه رودخانه‌های شهری به روشنی دیده می‌شود. لوئیس مامفورد در بررسی مراحل تحول رابطه شهرها با محیط طبیعی، به روند تضعیف رشته‌های پیوند دهنده ساکنان شهر با بستر طبیعی آن و پوشاندن محل‌های طبیعی با یک محیط مصنوع اشاره دارد که بر چیرگی انسان بر طبیعت می‌افزاید و توهم استقلال کامل انسان از آن را تقویت می‌کند (Mumford, 1956: 386). رودخانه‌های شهری اگرچه معمولاً به طور کامل به وسیله محیط مصنوع پوشیده نمی‌شوند، اما اکثراً تضاد و تعارضی بین کارکردهای شهری و کارکردهای اکولوژیکی رودخانه به چشم می‌خورد که مدیریت محیط زیست آن را پیچیده‌تر می‌کند.

در نتیجه شکل‌گیری محیطی به شدت متعارض در حوضه آبخیز رودخانه‌های شهری که تقریباً به طور اجتناب‌ناپذیری از تراکم جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی ناشی می‌شود، مدیریت محیط‌زیست رودخانه‌های شهری با چالش‌های ویژه‌ای روبرو بوده و مستلزم ملاحظه طیف وسیعی از عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی است که به طور بالقوه در تعارض با هم قرار دارند. عرصه‌های شهری می‌توانند به دلایل مالی، عملیاتی و سیاسی، فرصت‌های موجود برای احیای رودخانه‌ها را تهدید کنند (UNESCO, 2016: 155). از این رو، تصمیم‌گیری در زمینه باززنده‌سازی جریان‌های آبی شهری معمولاً تحت فشار سه عامل بنیانی اجتماعی (دربردارنده عامل سیاسی)، اقتصادی و زیست‌محیطی است که اغلب در تعارض با هم قرار دارند (Findlay and Taylor, 2006: 313). وجود ذینفعان و منافع مختلف به این معنی است که ایده اتخاذ دیدگاهی یکپارچه به طور بالقوه چالش‌برانگیز است، در حالی که فراهم کردن زمینه توسعه یک چشم‌انداز رودخانه‌ای پایدار برای شهر، تنها با ملاحظه خواست‌ها و الزامات چندگانه، مانند

اصیل، ریشه مکان‌ها آشکار است. شهر نباید در تسلط یک گروه خاص یا همان گروه قدرتمند باشد. ۵- زندگی اجتماعی و عمومی؛ شهر بایستی مشارکت شهروندان در اجتماع محلی و زندگی عمومی را ترغیب کند. ساختار شهر و فضاهای عمومی باید به طور مستقیم و نمادین شرکت در زندگی اجتماعی را برای طیف‌های مختلف اجتماعی ترغیب کند و هیچ گروهی نباید طرد شوند، جز آنان که توازن زندگی شهری را تهدید می‌کنند. ۶- خودبسندگی شهری؛ شهرها به طور فزاینده مجبور خواهند بود به سمت خودپایداری در کاربری‌ها و در مصرف منابع را گام بردارند. ۷- محیطی برای همه؛ محیط‌های خوب بایستی برای همه دسترس‌پذیر باشند. هر یک از شهروندان اعم از فقیر و غنی، سزاوار حداقلی از زیست‌پذیری محیطی و حداقلی از هویت، کنترل و فرصت هستند (Jacobs and Appleyard, 1987: 115-116).

یکی از ویژگی‌های برجسته بسیاری از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه‌های شهری این است که در آن‌ها، بین چشم‌انداز و عناصر طبیعی با مکان‌ها و کاربری‌ها و خدمات تفریحی نوعی ترکیب و تلاقی دیده می‌شود. همان‌گونه که در این مطالعه، فعالیت تفریحی به منظور استفاده از منظره و مسیر حاشیه رودخانه در تمایز با فعالیت تفریحی مربوط به خدمات مکان‌های پذیرایی بررسی شده است. در این زمینه به تبعیت از برخی محققان، می‌توان کارکرد تفریحی این بخش از شهر را در دو دسته تفریح فعال و غیرفعال جای داد. استیفن کار و همکاران، در توصیف کارکردهای فضای عمومی شهری به این دو مفهوم اشاره کرده‌اند، آن‌ها پنج نیاز انسانی اصلی اثرگذار بر فعالیت مردم در فضای عمومی را این‌گونه برشمرده‌اند؛ آسایش، استراحت، مشغولیت فعال^۱، مشغولیت غیر فعال^۲ و اکتشاف (Abdelrahman, et al., 2018: 3221). هلمن وولی اشاره می‌کند، فضاهای باز شهری می‌توانند با هدف تفریح فعال و غیرفعال مورد استفاده قرار گیرند. تفریح فعال به فعالیت‌های فیزیکی مانند بازی و ورزش مربوط است، در حالی که تفریح غیرفعال به مفهوم فعالیت‌هایی مانند تماشای مناظر طبیعی، یا نگاه کردن به بازی کودکان یا سایر افراد، مطالعه، استراحت یا ملاقات با دوستان است (Woolley, 2003: 20). فعالیت‌های تفریحی غیرفعال ممکن است به صورت اجتماعی مانند تماشای دیگران یا معاشرت و گفتگو با آن‌ها و یا

تا حد زیادی به نحوه قرارگیری عناصر طبیعی در سازمان فضایی شهر برمی‌گردد. به طور کلی طبیعت شهری بیشتر به عنوان یکی از عناصر شهری پیوند دهنده میان بخش‌های مختلف شهر عمل می‌کند و در واقع می‌تواند کل یک شهر را در ساختار مشخص قرار دهد. رودخانه‌ها نمونه بارز نفوذ طبیعت در شهر هستند که به عنوان محور اصلی مراکز شهری، روابط متقابل بین سکونتگاه‌ها، کاربری‌ها و مردم را شکل می‌دهند و از این رو به عنوان محور جذابیت در شهر عمل می‌کنند (Tardin, 2013: 163). بنابراین رودخانه، یک سیستم فضای باز و سبز با محوریت خیابان‌های حاشیه آب را شکل می‌دهد که از نظر فیزیکی و بصری یکپارچه و پیوسته است. ارتباط این فضای عمومی خطی و چندکارکردی با سایر بخش‌های شهر، متضمن دسترس‌پذیری بهتر به فضاهای باز و عمومی و در نتیجه عدالت محیطی است. توجه به عدالت محیطی در طراحی عرصه‌های شهری می‌تواند زمینه‌ساز طیفی از تجارب مکان-مبنا، شامل تعاملات اجتماعی بین طیف‌های مختلف استفاده‌کنندگان، همچنین فراهم کننده امکان ارتباط با طبیعت باشد (Raymond, et al., 2016: 199).

از آن جا که فضاهای حاشیه رودخانه‌ها جزو مهمترین فضاهای باز و عمومی شهر هستند، بدیهی است که باید واجد ویژگی‌ها و کارکردهایی باشند که متخصصان شهری به طور عمومی برای فضاهای شهری برشمرده‌اند. اپلیارد و جیکوبز معتقدند که در فضای شهری باید نوعی «یکپارچگی فعالیت‌ها» - زندگی، کار، خرید و همچنین فعالیت‌های عمومی، معنوی و تفریحی- در هم کناری منطقی با یکدیگر وجود داشته باشد (Jacobs and Appleyard, 1987: 118). اپلیارد و جیکوبز خصوصیات ضروری برای یک محیط شهری مناسب را برشمرده‌اند که به اختصار عبارتند از: ۱- زیست‌پذیری؛ آسایش نسبی برای همگان فراهم کند با امکان استراحت و دور از آلودگی و عوامل مزاحم دیگر ۲- هویت و کنترل؛ مردم بایستی احساس کنند، بخشی از محیط به آن‌ها تعلق دارد تا نسبت به آن احساس مسئولیت کنند. محیط شهری باید مردم را ترغیب کند تا خود و خواست‌هایشان را ابراز کنند. ۳- دستیابی به فرصت، تخیل و لذت؛ شهر بایستی برای مردم مکانی باشد که در آن از قالب‌های سنتی درآمده و تجارب خود را گسترش دهند، با افراد و دیدگاه‌های جدید روبرو شوند و شهر برایشان مفرح و هیجان‌انگیز باشد. ۴- اصالت و معنا؛ مردم باید بتوانند شهرشان، طرح اصلی، کارکردهای عمومی، و نهادها و فرصت‌هایی که در اختیار می‌گذارد را بشناسند. در یک شهر

1. active engagement
2. passive engagement

فعالیت‌ها و میزان دستکاری در محیط و منظر حتی اگر مانعی از نظر اجتماعی یا امنیت ایجاد نکند، به طور بالقوه می‌تواند در جذابیت این فضاها برای کاربران مؤثر باشد. زیرا پژوهش‌های مختلف نشان داده‌اند که شهروندان رودکنارانی را ترجیح می‌دهند که کمتر دستخوش دستکاری شده‌اند و از نظر محیط و چشم‌انداز و وجود گونه‌های گیاهی بومی، قرابت بیشتری با وضعیت طبیعی و اولیه آن دارند. البته در این زمینه شهروندان به تعادل بین کنترل انسانی و طبیعت وحشی نیز تأکید داشته‌اند (Hu, et al., 2019: 117-118). این تطابق بین جنبه زیبایی‌شناختی و کیفیت اکولوژیکی ذاتاً ارزشمند است و می‌تواند در مدیریت تغییرات رودکناران لحاظ شود. اما باید توجه داشت که چشم‌انداز خوش منظر الزاماً با حفاظت از طبیعت تطابق ندارد و حتی ممکن است مورد استفاده قرار گیرد تا پوششی باشد برای فعالیت‌هایی که در افت کیفیت اکولوژیکی تأثیرگذارند (Nassauer, 1997: 68).

داده و روش کار

عمده کاربری‌های تفریحی و پذیرایی حاشیه رودخانه شهر بابلسر شامل کافه‌ها، قلیان‌سراها، رستوران‌ها و کلپ‌های بازی و قایقرانی، در محدوده‌ای بین پل نزدیک ساحل و پل معلق امتداد خیابان پاسداران قرار گرفته‌اند. این محدوده یک و نیم کیلومتری، که در دو سمت آن خیابان طالقانی در کرانه شرقی و خیابان فلسطین در کرانه غربی قرار دارند، برای انجام این مطالعه انتخاب شده است. برخی از کاربری‌های تفریحی و پذیرایی موجود در این محدوده، فعالیت مستمر و یکسان در تمام ایام سال نداشته و حتی غیرفعال‌اند. تعطیلی و متروک ماندن تعدادی از این کاربری‌ها در اثر ابهام در وضعیت مجوز برخی واحدهای پذیرایی، موجب تشدید این مسئله شده است. بزرگترین کاربری پذیرایی، رستوران کشتی پانیک است که با یک سازه بتی به شکل کشتی و طول صد متر کاملاً در بستر آبی رودخانه استقرار یافته است (شکل ۱). طراحی و معماری کاربری‌های تفریحی از ضابطه معینی پیروی نمی‌کند، حتی برخی کافه‌ها با سازه‌ای شبیه آرماتور در آب رودخانه قرار گرفته‌اند. الحاقات مختلف در نماها و کیفیت ساخت و مصالح نامطلوب برخی از آن‌ها حس موقتی بودن این بناها را به بیننده القا می‌کند. کیفیت استقرار این کاربری‌ها، پیوستگی مسیر و پیوستگی بصری پیاده‌روی ساحلی و دید به سمت رودخانه را مخدوش کرده است. تخلیه فاضلاب و زباله‌ها در نتیجه فعالیت

به صورت شخصی و فرو رفتن در تعمق و جدایی از قیل و قال زندگی شهری باشد. به علاوه می‌تواند فراهم کننده فرصت‌هایی برای هویت اجتماعی و شراکت در اجتماع محلی یا رویدادهای فرهنگی باشد (Woolley, 2003: 23). رودخانه‌ها فرصت‌های قابل توجهی را برای تفریح غیرفعال ایجاد می‌کنند چرا که تعداد زیادی از مردم با پیاده‌روی یا تماشای حیات طبیعی یا قایق‌ها و رویدادهای مربوط به حاشیه رودخانه از آن لذت می‌برند (Woolley, 2003: 135-136). استفاده از کافه و رستوران و کلپ قایقرانی یا بازی کودکان جزء تفریحات فعال است که زمینه گفتگو و معاشرت افراد را فراهم می‌کند (Abdelrahman, et al., 2018).

تفریح فعال و غیرفعال باید در ترکیب با هم، کیفیات و خصیصه‌های مورد انتظار از فضای عمومی را محقق کنند، از این رو باید در همگرایی با یکدیگر عمل کنند و بر یکدیگر تأثیر منفی نداشته باشند. در کرویدوره‌های رودخانه‌های شهری و فضاهای سبز پیرامونی آن‌ها، برخی کاربری‌ها و فعالیت‌ها و همچنین عوامل آلودگی منظر می‌توانند بر پیوستگی در فضای حرکت یا چشم‌انداز اثر منفی داشته و جذابیت آن برای کاربران را کاهش دهند. برخی از محققان معتقدند که در رودخانه‌هایی با عرض کم (همانند رودخانه بابلسر) امکان مشاهده کرانه مقابل با چشم غیرمسلح وجود دارد و این موضوع زمینه کنش متقابل اجتماعی و ارتباط با فعالیت‌ها و فضاهای آن سوی رود را فراهم می‌کند (Kondolf and pinto, 2017: 107). در چنین رودکنارانی حفظ دسترسی بصری به دو کرانه رود بر جذابیت آن برای کاربران می‌افزاید. بنابراین دسترسی به رودکنار^۱ دو گونه است: دسترسی کالبدی که باید مستقیم و واضح باشد و دسترسی بصری که باید بدون مانع و دعوت‌کننده باشد (Hussein, 2006: 5).

البته موانع استفاده کاربران صرفاً محدود به دسترسی کالبدی و بصری ضعیف نیست، بلکه ممکن است این فضاها با نیازهای طیف‌های اجتماعی مختلف متناسب نباشند، از جمله ممکن است از نظر اجتماعی یا امنیت برای استفاده خانواده‌ها، زنان و کودکان مناسب نباشند. به علاوه، وضعیت اجتماعی، امنیت و دسترسی‌پذیری می‌تواند تحت تأثیر نوع کاربری‌های موجود در حاشیه رود و میزان تسلط و برتری برخی از عملکردهای خاص و یا درجه عمومی بودن و دسترسی‌پذیری همگانی این فضاها نیز باشد. استقرار برخی کاربری‌ها و

1. riverfront

استفاده، مطلوبیت اجتماعی، امنیت، آلودگی محیط و منظر، جذابیت و سرزندگی، کیفیت خدمات، در تجزیه و تحلیل یافته‌ها، از آزمون‌های آماری کای‌دو، تی استیودنت، تی گروه‌های مستقل، آنالیز واریانس یک‌طرفه و همبستگی استفاده شده است. در ادامه، نتایج این پیمایش ذیل متغیرهای مورد بررسی ارائه می‌شوند.

این کاربری‌ها، تجمع رسوبات در نزدیک برخی از سازه‌ها و رستن گیاهان در آن که خود تجمع بیشتر رسوبات را در پی دارد، از تبعات دیگر این فعالیت‌ها است. در راستای پرسش‌ها و اهداف تحقیق، پیمایش نظرات ۳۹۴ نفر از کاربران فضاهای عمومی محدوده مورد مطالعه با استفاده از پرسشنامه انجام یافته است. گویه‌های پرسشنامه بر مبنای طیف لیکرت طراحی شده و این متغیرها را مورد سنجش قرار داده‌اند: کیفیت

شکل ۱. تصویر محدوده مورد مطالعه که چگونگی استقرار کاربری‌های پذیرایی و تفریحی از جمله بنای کشتی‌مانند در بستر رود را نشان می‌دهد. منبع: google Earth

قلیان سرا (۳۱/۶۱٪)، کافه (۳۰/۸۳٪)، و رستوران (۲۹/۵۳٪)، و کلوب بازی (۸/۰۳٪)، استفاده کرده‌اند. اکثر افراد پاسخ‌دهنده (۳۷/۸۲٪) به طور روزانه از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه استفاده کرده‌اند (جدول ۲).

شرح و تفسیر نتایج

بر اساس نتایج پیمایش، کیفیت استفاده از کارکردهای تفریحی در مجموع حدود ۸۸ درصد پاسخگویان حداقل یک بار از یکی از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه، از جمله

جدول ۲. نتایج آزمون کای دو برای بررسی میزان استفاده از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه

گوپه	درصد	آماره آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
به ندرت	۲۸/۵۰	۱۲۱/۷۴۶	۴	۰/۰۰۱
چند بار در سال	۸/۸۱			
چند بار در ماه	۱۱/۶۶			
چند بار در هفته	۱۳/۲۱			
روزانه	۳۷/۸۲			
جمع کل	۱۰۰			

منبع: یافته‌های پژوهش

است و اکثر پاسخ‌دهندگان که به ندرت از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه استفاده می‌کنند زنان (۶۳/۶٪) هستند.

بر اساس نتایج آزمون کای‌دو، بین میزان استفاده از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه با جنسیت رابطه معنی‌داری وجود دارد (جدول ۳). با توجه به مقادیر درصد فراوانی میزان استفاده روزانه مردان (۵۹/۶٪) بیش از زنان

جدول ۳. نتایج آزمون کای دو برای بررسی رابطه بین جنسیت کاربران و میزان استفاده از مکان‌های پذیرایی و تفریحی

گویه	مرد	زن	جمع کل
به ندرت	(۳۶/۴)	(۶۳/۶)	(۱۰۰)
چند بار در سال	(۵۲/۹)	(۴۷/۱)	(۱۰۰)
چند بار در ماه	(۴۴/۴)	(۵۵/۶)	(۱۰۰)
چند بار در هفته	(۵۲/۹)	(۴۷/۱)	(۱۰۰)
روزانه	(۵۹/۶)	(۴۰/۴)	(۱۰۰)
آماره کای دو	۱۴/۳۹۱		
درجه آزادی	۴		
سطح معناداری	۰/۰۰۶		

منبع: یافته‌های پژوهش

ملاحظه‌ای بیش از استفاده از مکان‌های پذیرایی موجود در این بخش از شهر است. به علاوه، رابطه معنی‌داری بین میزان استفاده از مسیر حاشیه رودخانه برای پیاده‌روی و گردش با جنسیت و سن کاربران وجود دارد. اکثر کاربرانی که به ندرت از مسیر حاشیه رودخانه برای پیاده‌روی و گردش استفاده می‌کنند، زنان (۶۲/۸٪) هستند و استفاده روزانه و هفتگی مردان بیشتر است (جدول ۵).

همچنین نتایج آزمون کای دو مؤید رابطه معنی‌دار بین استفاده از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه با سن است؛ به طوری که بیشتر استفاده‌کنندگان در سنین بین ۲۱ تا ۴۰ سال هستند.

پیمایش نشان داد که به طور معنی‌داری اکثر افراد پاسخ‌دهنده (۵۵/۷۰٪) به طور روزانه از مسیرهای حاشیه رودخانه برای پیاده‌روی و گردش استفاده کرده‌اند (جدول ۴) و میزان استفاده روزانه از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه به طور قابل

جدول ۴. نتایج آزمون کای دو برای بررسی میزان استفاده از مسیر حاشیه رودخانه برای قدم زدن و گردش

گویه	درصد	آماره آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
به ندرت	۱۱/۱۴	۳۱۹/۵۱۸	۴	۰/۰۰۱
چند بار در سال	۴/۶۶			
چند بار در ماه	۱۳/۴۷			
چند بار در هفته	۱۵/۰۳			
روزانه	۵۵/۷۰			
جمع کل	۱۰۰			

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۵. نتایج آزمون کای دو برای بررسی رابطه بین جنسیت کاربران و میزان استفاده از مسیر حاشیه رودخانه برای قدم زدن

گویه	مرد	زن	جمع کل
به ندرت	۳۷/۲	۶۲/۸	(۱۰۰)
چند بار در سال	۵۰	۵۰	(۱۰۰)
چند بار در ماه	۳۶/۵	۶۳/۵	(۱۰۰)
چند بار در هفته	۶۵/۵	۳۴/۵	(۱۰۰)
روزانه	۵۱/۲	۴۸/۸	(۱۰۰)
آماره کای دو	۱۲/۲۷۶		
درجه آزادی	۴		
سطح معناداری	۰/۰۱۵		

منبع: یافته‌های پژوهش

مطلوبیت این عملکردها برای تفریح زنان و (۵۲/۸۵٪) با تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر ارتقای ارزش اجتماعی محله‌های مسکونی پیرامونی، مخالف و کاملاً مخالف هستند. همچنین اکثر کاربران (۷۰/۹۸٪) با تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر افزایش فساد و رفتارهای ضد اجتماعی موافق و کاملاً موافق هستند (جدول ۶).

تعدادی از گویه‌های پیمایش، نقش مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در ایجاد محیط اجتماعی مطلوب را برای وقت‌گذرانی و تفریح کاربران مختلف بررسی می‌نماید. اکثر کاربران (۴۷/۶۶٪) با مطلوبیت مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه برای تفریح خانواده‌ها، (۵۲/۵۹٪) با مطلوبیت این عملکردها برای تفریح جوانان، و (۶۱/۱۴٪) با

جدول ۶. نظر کاربران درباره تأثیرات اجتماعی مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه

گویه	کاملاً مخالف	مخالف	بی‌نظر	موافق	کاملاً موافق	میانگین	انحراف معیار
مطلوبیت برای تفریح خانواده‌ها	۱۸/۱۳	۲۹/۵۳	۵/۴۴	۳۳/۴۲	۱۳/۴۷	۲/۹۵	۱/۳۷۷
مطلوبیت برای تفریح جوانان	۳۱/۶۱	۲۰/۹۸	۴/۱۵	۲۹/۲۷	۱۳/۹۹	۲/۷۳	۱/۵۰۳
مطلوبیت برای تفریح زنان	۳۳/۹۴	۲۷/۲۰	۶/۷۴	۲۳/۵۸	۸/۵۵	۲/۴۶	۱/۳۸۴
اثر اجتماعی مطلوب بر محله‌های مسکونی اطراف	۲۲/۲۸	۳۰/۵۷	۱۳/۷۳	۲۴/۸۷	۸/۵۵	۲/۶۷	۱/۲۹۷
تأثیر بر افزایش فساد و رفتارهای ضداجتماعی	۷/۵۱	۱۰/۸۸	۱۰/۶۲	۲۶/۶۸	۴۴/۳۰	۳/۸۹	۱/۲۸۶

منبع: یافته‌های پژوهش

مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر مطلوبیت تفریح خانواده‌ها، رد می‌شود. بنابراین از نظر افراد پاسخ‌دهنده، تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در تأمین محیط اجتماعی مطلوب برای تفریح خانواده‌ها در حد متوسط و برای تفریح جوانان، زنان و ارتقای ارزش اجتماعی محله‌های مسکونی کم است. با توجه به مقادیر میانگین و مثبت بودن

همچنین با توجه به نتایج آزمون تی استیودنت (جدول ۷) سطح معنی‌داری آزمون در تمامی گویه‌ها بجز گویه «تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر مطلوبیت تفریح خانواده‌ها»، کوچکتر از مقدار ۰/۰۵ است. در نتیجه در سطح اطمینان ۹۵ درصد فرض برابری میانگین امتیازات با مقدار مورد انتظار (۳) در تمامی گویه‌ها به جز گویه «تأثیر

فاصله اطمینان، از نظر افراد پاسخ‌دهنده تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر افزایش فساد و رفتارهای ضد اجتماعی زیاد است.

جدول ۷. نتایج آزمون تی استیودنت برای بررسی تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در مطلوبیت اجتماعی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد	اختلاف میانگین		سطح معناداری	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	گویه
	حد پایین	حد بالا					
	-۰/۱۹۲	-۰/۰۵۴	۰/۴۳۸	-۰/۷۷۶	۱/۳۷۷	۲/۹۵	مطلوبیت برای تفریح خانواده‌ها
	-۰/۱۱۹	-۰/۲۶۹	۰/۰۰۱	-۳/۵۲۱	۱/۵۰۳	۲/۷۳	مطلوبیت برای تفریح جوانان
	-۰/۴۰۶	-۰/۵۴۴	۰/۰۰۱	-۷/۷۲۱	۱/۳۸۴	۲/۴۶	مطلوبیت برای تفریح زنان
	-۰/۲۰۲	-۰/۳۳۲	۰/۰۰۱	-۵/۰۲۴	۱/۲۹۷	۲/۶۷	ارتقای اجتماعی محله‌های مسکونی
	۰/۷۶۵	۰/۸۹۴	۰/۰۰۱	۱۳/۶۵۵	۱/۲۸۶	۳/۸۹	افزایش فساد و رفتارهای ضد اجتماعی

منبع: یافته‌های پژوهش

زن یکسان است، اما در مورد تأمین محیط اجتماعی مطلوب برای تفریح خانواده‌ها و جوانان، نگرش مردان اندکی مثبت‌تر از زنان است.

آزمون تی گروه‌های مستقل را برای مقایسه تفاوت در نگرش زنان و مردان نسبت به مطلوبیت اجتماعی کاربری‌های مورد بررسی نشان می‌دهد (جدول ۸)، که تأثیر آن‌ها در ایجاد محیط اجتماعی مطلوب برای تفریح زنان، از نظر کاربران مرد و

جدول ۸. نتایج آزمون تی گروه‌های مستقل برای بررسی رابطه بین مطلوبیت اجتماعی با جنسیت

سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	جنسیت	گویه
۰/۰۰۱	۳۸۴	۴/۰۲۹	۱/۳۹۸	۳/۲۲	مرد	تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح خانواده‌ها
			۱/۳۰۱	۲/۶۷	زن	
۰/۰۰۱	۳۸۴	۵/۰۰۷	۱/۴۶۱	۳/۱۰	مرد	تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح جوانان
			۱/۴۵۵	۲/۳۶	زن	
۰/۳۶۰	۳۸۴	۰/۹۱۶	۱/۴۱۰	۲/۵۲	مرد	تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح زنان
			۱/۳۵۹	۲/۳۹	زن	

منبع: یافته‌های پژوهش

افزایش سن نگرانی نسبت به مطلوبیت اجتماعی این عملکردها افزایش می‌یابد.

به علاوه نتایج آزمون آنالیز واریانس یک‌طرفه (جدول ۹)، با توجه به مقادیر میانگین، نشان داد که افراد دارای ۲۰ سال و کم‌تر، نگرش مثبت‌تری نسبت به این موضوع دارند و با

جدول ۹. نتایج آزمون آنالیز واریانس یک‌طرفه برای بررسی رابطه بین مطلوبیت اجتماعی با سن پاسخ‌گویان

گویه	منبع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آماره F	سطح معناداری
تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح خانواده‌ها	بین گروهی	۸۳/۵۹۰	۳	۲۷/۸۶۳	۱۶/۴۷۰	۰/۰۰۱
	درون گروهی	۶۴۶/۲۶۸	۳۸۲	۱/۶۹۲		
تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح جوانان	بین گروهی	۱۱۱/۷۳۲	۳	۳۷/۲۴۴	۱۸/۷۶۳	۰/۰۰۱
	درون گروهی	۷۵۸/۲۴۷	۳۸۲	۱/۹۸۵		
تأثیر بر مطلوبیت فضا برای تفریح زنان	بین گروهی	۲۹/۴۹۸	۳	۹/۸۳۳	۵/۳۰۳	۰/۰۰۱
	درون گروهی	۷۰۸/۲۵۳	۳۸۲	۱/۸۵۴		

منبع: یافته‌های پژوهش

کوچک‌تر از مقدار ۰/۰۵ و رابطه مذکور در سطح ۹۵ درصد معنی‌دار است. بنابراین نگرش منفی نسبت به تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در ایجاد یک محیط اجتماعی مطلوب برای تفریح خانواده‌ها، جوانان و زنان و نیز در زمینه‌سازی رفتارهای ضد اجتماعی، نه تنها با استفاده کمتر از مکان‌های پذیرایی و تفریحی، بلکه با استفاده کمتر از مسیر و فضاهای عمومی حاشیه رودخانه برای پیاده‌روی و گردش نیز رابطه‌ای مستقیم دارد. اما این نگرش‌ها و میزان استفاده، با متغیرهای دیگر از جمله احساس امنیت و آلودگی محیط و منظر نیز پیوستگی و رابطه بالقوه دارد.

نکته مورد بررسی دیگر، وجود رابطه میان نگرش کاربران نسبت به تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در ایجاد یک محیط اجتماعی مطلوب با میزان استفاده از این مکان‌های تفریحی و نیز میزان استفاده از مسیر و فضاهای عمومی حاشیه رودخانه برای پیاده‌روی و گردش است. برای بررسی این موضوع از آزمون همبستگی استفاده شده است (جدول ۱۰). بین نگرش پاسخ‌دهندگان نسبت به تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی بر ارزش اجتماعی محله‌های مسکونی، و میزان استفاده آن‌ها از فضاهای ذکر شده رابطه‌ای وجود ندارد، اما سطح معنی‌داری آزمون همبستگی در سایر گویه‌ها

جدول ۱۰. نتایج آزمون همبستگی بین نگرش کاربران نسبت به تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در ایجاد یک محیط اجتماعی مطلوب با میزان استفاده از فضاهای تفریحی

گویه	میزان استفاده از مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه	میزان استفاده از مسیر حاشیه رودخانه برای قدم زدن و گردش
مطلوبیت اجتماعی برای تفریح خانواده‌ها	۰/۱۶۷**	۰/۱۸۷**
مطلوبیت اجتماعی برای تفریح جوانان	۰/۲۸۶**	۰/۱۴۵**
مطلوبیت اجتماعی برای تفریح زنان	۰/۲۷۵**	۰/۱۲۴**
تأثیر بر ارزش اجتماعی محله‌های مسکونی	-۰/۰۰۷	-۰/۰۱۰
تأثیر بر افزایش فساد و رفتارهای ضد اجتماعی	۰/۱۹۳**	۰/۱۴۵**

*در سطح ۰/۰۵ معنادار است. **در سطح ۰/۰۱ معنادار است.

منبع: یافته‌های پژوهش

تفریحی حاشیه رودخانه مخالف و کاملاً مخالف هستند (جدول ۱۱). نتایج آزمون تی استیودنت تک نمونه‌ای (جدول ۱۲)، نیز مؤید تأثیر منفی عملکردهای مورد بررسی بر امنیت فضا از دید کاربران است. علاوه بر این، آزمون تی گروه‌های مستقل نشان داد که دیدگاه کاربران در زمینه متغیر امنیت، در بین مردان و زنان مورد بررسی یکسان است.

تأثیر عملکردهای تفریحی مورد مطالعه بر امنیت فضاهای عمومی پیرامون و در نتیجه تأثیر بر تفریح غیرفعال استفاده‌کنندگان یکی از جنبه‌های مهم مطالعه بوده است. همان گونه که از یافته‌ها و مقادیر درصد فراوانی بر می‌آید، اکثر کاربران (۶۰/۱۰٪) با مناسب بودن امنیت شبانه و با مناسب بودن امنیت زنان و کودکان در اطراف مکان‌های پذیرایی و

جدول ۱۱. نظر کاربران درباره امنیت

گویه	درصد	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق	میانگین	انحراف معیار
مناسب بودن امنیت شبانه	درصد	۲۷/۲۰	۳۲/۹۰	۸/۲۹	۲۰/۹۸	۱۰/۲	۲/۵۵	۱/۳۶۱
مناسب بودن امنیت زنان و کودکان	درصد	۳۴/۷۲	۲۶/۶۸	۸/۲۹	۲۰/۷۳	۹/۵۹	۲/۴۴	۱/۳۹۱

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۲. نتایج آزمون تی استیودنت برای بررسی تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در امنیت

گویه	میانگین	انحراف معیار	مقدار آماره t	سطح معناداری	اختلاف میانگین‌ها	
					حد پایین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد حد بالا
مناسب بودن امنیت شبانه	۲/۵۵	۱/۳۶۱	-۶/۵۰۵	۰/۰۰۱	-۰/۴۵۱	-۰/۵۸۷
مناسب بودن امنیت زنان و کودکان	۲/۴۴	۱/۳۹۱	-۷/۹۴۰	۰/۰۰۱	-۰/۵۶۲	-۰/۷۰۱

منبع: یافته‌های پژوهش

تفریح غیرفعال اثرگذار است. از این رو تأثیر عملکردهای مورد مطالعه در منظر و چشم‌انداز شهر و رودخانه، تأثیر بر دید عابران به منظره رودخانه، بی‌نظمی و آشفته‌گی محیط، آسیب به چشم‌انداز طبیعی و مناسب بودن ساختار فیزیکی این عملکردها از جنبه معماری و زیبایی با شهر بابلسر مورد پرسش قرار گرفته‌اند. با توجه به یافته‌ها (جدول ۱۳) کاربران در همه موارد، تأثیر منفی مکان‌های تفریحی و پذیرایی را تأیید کرده‌اند. به ویژه حدود ۷۰ درصد کاربران با تأثیر منفی این عملکردها بر دید عابران به منظره رودخانه، بی‌نظمی و آشفته‌گی محیط، و بر زیبایی طبیعت موافق و کاملاً موافق هستند.

در خصوص آلودگی محیط و منظر، اکثر کاربران (۸۱/۸۷٪) مکان‌های پذیرایی و تفریحی را در آلودگی رودخانه از طریق ریختن زباله و فاضلاب، مؤثر می‌دانند. همچنین بر اساس نتایج آزمون تی استیودنت تک نمونه‌ای، از دید کاربران تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در آلودگی محیط زیاد است.

دیدگاه کاربران درباره تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر آلودگی منظر و چشم‌انداز، از طریق ۵ گویه بررسی شده است. درک دیدگاه کاربران در این زمینه دارای اهمیت است. زیرا نوع نگرش و برداشت ذهنی آن‌ها، به طور بالقوه بر میزان و کیفیت استفاده آن‌ها به خصوص در زمینه

جدول ۱۳. نظر کاربران درباره تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در آلودگی منظر

گویه	درصد	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق	میانگین	انحراف معیار
تأثیر در بهتر شدن منظره	درصد	۹/۳۳	۴۷/۱۵	۳/۸۹	۱۹/۹۵	۱۹/۶۹	۲/۹۴	۱/۳۵۴
مطلوبیت معماری و زیبایی	درصد	۲/۶۸	۲۷/۹۸	۵/۷۰	۲۶/۴۲	۱۳/۲۱	۲/۷۲	۱/۴۳۷
تأثیر منفی بر دید عابران به منظره رودخانه	درصد	۸/۵۵	۱۵/۸۰	۶/۷۴	۴۵/۸۵	۲۳/۰۶	۳/۵۹	۱/۲۳۹
تأثیر منفی بر آشفته‌گی محیط	درصد	۶/۹۹	۱۴/۲۵	۸/۵۵	۳۸/۳۴	۳۱/۸۷	۳/۷۴	۱/۲۴۱
تأثیر منفی بر زیبایی طبیعت	درصد	۸/۸۱	۱۴/۲۵	۶/۹۹	۳۴/۴۶	۳۵/۴۹	۳/۷۴	۱/۳۱۲

منبع: یافته‌های پژوهش

تأثیر منفی مکان‌های پذیرایی و تفریحی بر دید عابران به رودخانه، بی‌نظمی و آشفتگی منظر و بر زیبایی طبیعت زیاد و همچنین، تناسب آن‌ها از نظر معماری و زیبایی با شهر بابلسر کم است.

علاوه بر این، با توجه به نتایج آزمون تی استیودنت (جدول ۱۴) تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در بهتر شدن منظره شهر و رودخانه، در حد متوسط است. اما با توجه به مقادیر میانگین و مثبت بودن فواصل اطمینان، از نظر کاربران

جدول ۱۴. نتایج آزمون تی استیودنت برای بررسی تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در آلودگی منظر

فاصله اطمینان ۹۵ درصد	اختلاف میانگین‌ها	سطح معناداری	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	گویه
-۰/۰۷۱	-۰/۲۰۰	-۰/۰۶۵	-۰/۹۴۰	۱/۳۵۴	۲/۹۴	تأثیر در بهتر شدن منظره
-۰/۱۴۱	-۰/۴۲۹	-۰/۲۸۵	-۳/۸۹۷	۱/۴۳۷	۲/۷۲	زیبایی مکان‌ها و تناسب با معماری شهر
-۰/۷۱۵	-۰/۴۶۷	-۰/۵۹۱	۹/۳۶۴	۱/۲۳۹	۳/۵۹	تأثیر منفی بر دید عابران به منظره رودخانه
-۰/۸۶۲	-۰/۶۱۴	-۰/۷۳۸	۱۱/۶۹۳	۱/۲۴۱	۳/۷۴	تأثیر در ایجاد آشفتگی در محیط
-۰/۸۶۷	-۰/۶۰۴	-۰/۷۳۶	۱۱/۰۱۵	۱/۳۱۲	۳/۷۴	تأثیر در زیبایی طبیعت

منبع: یافته‌های پژوهش

شکل ۲. چشم‌انداز پیاده‌روی حاشیه رودخانه و کاربری‌های پذیرایی و تفریحی استقرار یافته در بستر رودخانه

شکل ۳. ساختمان کاربری تفریحی متروک در بستر رودخانه و انباشت رسوبات در زیر آن جذابیت و سرزندگی

شهر، مخالف و کاملاً مخالف هستند. نتایج آزمون تی استیودنت تک نمونه‌ای (جدول ۱۵) نیز نشان می‌دهد که مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه تأثیر زیادی در ایجاد محیطی جذاب برای تفریح گردشگران دارند، اما به طور کلی تأثیر آن‌ها در ایجاد محیطی سرزنده و جذاب برای شهر و شهروندان در حد متوسط است.

یافته‌های پیمایش و مقادیر درصد فراوانی نشان می‌دهد که اکثر افراد پاسخ‌دهنده (۶۹/۱۷٪) با تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر ایجاد محیط جذاب برای تفریح گردشگران موافق و کاملاً موافق هستند، در حالی که اکثر افراد پاسخ‌دهنده (۵۴/۶۶٪) با تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر ایجاد محیط سرزنده و جذاب در این بخش

جدول ۱۵. نتایج آزمون تی استیودنت برای بررسی تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در جذابیت و سرزندگی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد	اختلاف میانگین‌ها	سطح معناداری	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	گویه
۰/۶۶۳	۰/۳۸۴	۰/۵۲۳	۷/۳۶۵	۱/۳۹۶	۳/۵۲	ایجاد محیط جذاب برای تفریح گردشگران
۰/۰۴۰	-۰/۲۱۶	-۰/۰۸۸	۱/۳۵۲	۱/۲۸۰	۲/۹۱	ایجاد محیط سرزنده و جذاب

منبع: یافته‌های پژوهش

بودن فاصله اطمینان، نشان می‌دهد که از نظر کاربران کیفیت ارائه خدمات در مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه، کم است.

کیفیت خدمات، از نظر اکثر کاربران (۶۷/۸۸٪) ارائه خدمات و کیفیت اغذیه در بیشتر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه نامناسب است. نتایج آزمون تی استیودنت تک نمونه‌ای (جدول ۱۶)، نیز با توجه به مقدار میانگین و منفی

جدول ۱۶. نتایج آزمون تی استیودنت برای بررسی کیفیت خدمات پذیرایی در مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه

متغیر	میانگین	انحراف معیار	مقدار آماره t	سطح معناداری	اختلاف میانگین‌ها	
					فاصله اطمینان ۹۵ درصد	حد پایین / حد بالا
کیفیت خدمات	۲/۲۶	۱/۲۹۳	-۱۱/۲۱۱	۰/۰۰۱	-۰/۷۳۸	-۰/۸۶۷ / -۰/۶۰۸

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مشاهدات میدانی و پاسخ‌ها می‌توان نتیجه گرفت که فضاهای پذیرایی و تفریحی مورد مطالعه، یکی از عوامل تخریب چشم‌انداز رودخانه بوده‌اند که عوارض جانبی استقرار این فضاها در بستر رود به ویژه ورود فاضلاب و رهاسازی انواع زباله‌ها به داخل رودخانه و بوی بد آن هم در تشدید این مسئله مؤثر هستند. طراحی کالبدی و معماری نامناسب اغلب این کاربری‌های پذیرایی و تفریحی موجب شده تا در ایجاد فضاهای عمومی شاخص و متناسب با هویت شهر ناموفق عمل کنند.

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که کاربری‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در شهر بابلسر، علاوه بر تأثیر نامطلوب بر اکولوژی رودخانه، نتوانسته‌اند یک فضای عمومی مطلوب، هم برای طیف‌های مختلف استفاده‌کنندگان و هم از جنبه اثرگذاری مثبت بر فضاهای شهری پیرامون ایجاد کنند. اختصاص بیشترین درصد استفاده کاربران به قلیان‌سراها، تا حدی بیانگر جذابیت این کاربری‌ها برای طیف خاصی از استفاده‌کنندگان است. گرچه دستگاه‌های مختلف صدور مجوز ساخت و فعالیت این واحدها، حداقلی از منافع را در این زمینه کسب کرده‌اند، همچنین امکان کسب‌وکار برای عده‌ای به ویژه در زمینه خدمات گردشگری فراهم شده است، اما این کاربری‌ها در پاسخگویی به نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی از جمله جوانان، زنان و کودکان و ایجاد فضای امن و مطلوب برای آن‌ها ناکام بوده‌اند. هرچند از نظر افراد پاسخ‌دهنده تأثیر مکان‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه بر ایجاد محیط سرزنده و جذاب در حد متوسط است؛ اما سایر پاسخ‌ها نشان می‌دهد که این جذابیت، بیشتر به استفاده گردشگران مربوط است. بیشتر استفاده شهروندان مربوط به استفاده روزانه از

حاشیه رودخانه و فضاهای عمومی پیرامونی صرفاً برای پیاده روی و گردش بوده است، در حالی که کاربری‌های تفریحی مذکور با قرارگیری در حریم رودخانه و از بین بردن پیوستگی فضای سبز و چشم‌انداز رودخانه، حتی بر استفاده از فضاهای عمومی حاشیه رودخانه نیز تأثیر منفی داشته‌اند. به خصوص آن که رها شدن و متروک ماندن برخی از این کاربری‌ها، عدم تداوم فعالیت‌ها در تمام طول سال، عدم رعایت الزامات و معیارهای طراحی و ساخت، و الحاقاتی که باعث اغتشاش بصری و موجب تشدید مشکلات مذکور شده‌اند.

بررسی کاربری‌های پذیرایی و تفریحی حاشیه رودخانه در شهر بابلسر، به دلیل الگوی خاص مکان‌گزینی و استقرار در بستر و حریم رودخانه و خصوصیات کالبدی آن‌ها از نظر طراحی و کیفیت ساخت، کمکی خواهد بود به بازاندیشی در شیوه‌های استفاده از ظرفیت‌های رودخانه‌های شهری. از سوی دیگر بررسی این الگو در شهر بابلسر نشان داد که بهره‌برداری از رودخانه‌های شهری بر اساس اعمال سلیقه‌های غیرعلمی و بدون توجه به توازن بین جنبه‌های زیست‌محیطی و نیازهای طیف‌های مختلف کاربران و ذینفعان مختلف می‌تواند با وجود منفعتهای موردی، عوارض و پیامدهای نامطلوبی به جا گذاشته و با منافع عمومی در تضاد باشد. اگر بپذیریم که استفاده از ظرفیت‌های توسعه‌ای رودخانه‌های شهری بایستی با در نظر گرفتن موازنه و تعادل بین ظرفیت اکولوژیکی، درآمدزایی و ایجاد جذابیت برای گردشگران، تناسب با هویت شهر و پاسخگویی به نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی صورت گیرد، در این صورت شیوه بهره‌برداری تفریحی از رودخانه بابلسر یکی از نمونه‌های ناموفق است که خود در بردارنده آموزه‌هایی برای اقدامات آتی است.

منابع

Abdelrahman, A., Khalid, A., Saadallah, D. (2018). The Role of Landscaping Elements in Enhancing Passive and Active Engagement in Urban Promenade: The

Case of Pharos Promenade. Alexandria, Egypt, *Alexandria Engineering Journal*, 57, 3227-3236.

Chou, R. J. (2016). Achieving Successful

- River Restoration in Dense Urban Areas: Lessons from Taiwan. *Sustainability*, 8(11).
- Cockerill, K., Armstrong, M., Richter, J., Okie, J. G. (2017). *Environmental Realism: Challenging Solutions*. London: Palgrave Macmillan.
- Findlay, S. J., Taylor, M. P. (2006). Why Rehabilitate Urban River Systems? *Area*, 38(3), 312-325.
- Hussein, H. (2006). Urban Recreational Riverfronts: Successful Revitalization Elements. *Journal of Design and Built Environment*, 1(2), 1-14.
- Hu, S., Yue, H., Zhou, Z. (2019). Preferences for urban stream landscapes: Opportunities to promote unmanaged riparian. *Vegetation Urban Forestry & Urban Greening*. 38, 114–123.
- Jacobs, A., Appleyard, D. (1987). Toward an Urban Design Manifesto. *Journal of the American Planning Association*, 53(1), 112- 120.
- Kondolf, G. M., Pinto, Pedro, j. (2017) the social connectivity of urban rivers. *Geomorphology*. 277, 182–196.
- Lerner, N. N., Alison, H. (2012). How should we manage urban river corridors? *Procedia Environmental Sciences*, 13, 721 – 729.
- Levin-Keitel, M. (2014). Managing urban riverscapes: towards a cultural; perspective of land and water governance. *Water International*, 39(6), 842-857.
- Marzluff, J. M., Shulenberger, E., Endlicher, W.... Simon, M. (2008). *Urban Ecology: An International Perspective on the Interaction between Humans and Nature*. New York: Springer.
- May, R. (2006). “Connectivity” in Urban Rivers: Conflict and Convergence between Ecology and Design. *Technology in Society*, 28, 477–488.
- Mumford, L. (1956). The Natural History of Urbanization. In *Man's Role in Changing the Face of the Earth*. Edited by William L. Thomas, Jr. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Nassauer, J. I. (1997). Cultural Sustainability: Aligning Aesthetics and Ecology, In *Placing Nature: Culture and Landscape Ecology*. Edited by Nassauer, J. I. Washington, D.C. and Covel: Island Press.
- Otto, B., McCormick, K., Iecese, M. (2004). *Ecological Riverfront Design: Restoring Rivers. Connecting Communities*. American Planning Association.
- Raymond, M. C., Gottwald, S., Kuoppa, J., Kyttä, M. (2016). Integrating Multiple Elements of Environmental Justice into Urban Blue Space Planning Using Public Participation Geographic Information Systems. *Landscape and Urban Planning* 153, 198–208.
- Short, J. R. (2006). *Urban Theory: A Critical Assessment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Simsek, G. (2012). *Urban River Rehabilitation as an Integrative Part of Sustainable Urban Water Systems*. 48th ISOCARP Congress.
- Tardin, R. (2013). *System of Open Spaces: Concrete Project Strategies for Urban Territories*. New York and London: Springer.
- UNESCO (2016). *River Restoration: A Strategic Approach to Planning and Management*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Woolley, H. (2003). *Urban Open Spaces*. London and New York: Spon Press.
- Zingraff-Hamed, A., Noack, M., Greulich, S..... Pauleit, S. (2018). Model-Based Evaluation of Urban River Restoration: Conflicts between Sensitive Fish Species and Recreational Users. *Sustainability, MDPI*, Open Access Journal, 10(6), 1-27.